

ПОРЯДОК КОМПЕНСАЦІЇ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ СЛІДЧОГО ТА ПРОКУРОРА

ЧОРНОБАЙ Євгеній Анатолійович - помічник судді, Апеляційний суд Полтавської області

В статті встановлено актуальні проблеми компенсації втрат, причиненої незаконними діями посадових осіб дознання та досудового слідства в системі ОВД України, отраслевої природи цих правовідносин, досліджені конкретні проблеми та перспективи розвитку інституту возмезддя такого втрат. Приведені рекомендації по вдосконаленню законодавчої регламентації та компенсації втрат.

Ключові слова: компенсація шкоди, незаконні дії, досудове слідство, конкретні проблеми, перспективи розвитку, рекомендації.

Постановка проблеми

Процесуальна діяльність органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудового розслідування, прокуратури або суду виражається у формі кримінального провадження, яке націлене на захист прав та законних інтересів громадян. Однак, на різних стадіях розслідування кримінального провадження виникає факт втручання у приватне життя учасників кримінального провадження, що зачасти тягне за собою завдання майнової чи моральної шкоди особам, з відшкодуванням якої, на сьогодні, виникає багато питань та суперечностей. На даний час, актуальною є проблема щодо встановлення чіткої, процесуально закріпленої та дієвої процедури відшкодування шкоди завданої незаконними діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють кримінальне провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Необхідно зазначити, що основою цього дослідження стали праці: Марущака Н. [9], Ніжинської І.С. [4], Протаса І.Б. [3], Попова Г.В. [10], Савенкова О. [11], Стеценка Ю. [12].

Метою дослідження є визначення правової основи та проблем правозастосування у сфері забезпечення відшкодування шкоди незаконно засудженим особам. Створити чіткіше розроблену процесуальну форму стосовно конкретних дій органу, що заподіяв шкоду.

Основні результати дослідження

Стаття третя Конституції України проголошує, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Це конституційне положення більшу конкретизацію знаходить у ст.56 Основного Закону, яка закріплює право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною, відіграють важливу роль у проблемі судового захисту прав та охоронюваних законом інтересів громадян у зв'язку з нанесеною їм шкодою незаконними діями

органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду.

Відповідно до ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1], кожен, чий права та свободи, визнані в Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинено особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Згідно з Загальною декларацією прав людини, ідеал вільної людської гідності, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та залежності, може бути здійснений лише, якщо будуть створені гідні умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними та культурними правами нарівні зі своїми громадянськими і політичними правами.

У свою чергу, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права передбачає велику кількість важливих положень, у тому числі, якщо кожен, хто став жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою, має право на компенсацію, якій надано позовної сили (ч. 5 ст. 9). Разом з тим, коли будь-яку особу остаточним рішенням було засуджено за кримінальний злочин і коли винесений їй вирок був згодом скасований... за наявності судової помилки, то особа, яка зазнала покарання у результаті такого засудження, одержує компенсацію згідно із законом, якщо не буде доведено, що засудження відбулось виключно або частково з її вини (ч. 6 ст. 14).

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. також у своїй ст. 14 передбачає необхідність кожною державою – стороною Конвенції (Україна є її стороною) забезпечити у своїй правовій системі одержання відшкодування жертвою катувань й підкріплене правовою санкцією право на справедливую й адекватну компенсацію, включаючи заходи до якомога повнішої реабілітації.

Стаття 14 Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводжен-

ня і покарання 1984 р., також передбачає обов'язок кожної країни – сторони конвенції, якою є і Україна, здійснювати у своїй правовій системі відшкодування жертвам катувань і підкріплене санкцією право на справедливую компенсацію, яка включає в себе засоби, які направлені на якомога більшу частину реабілітації.

Шкода, завдана рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність, досудове слідство, прокуратури чи суду, відшкодується згідно з чинним законодавством, державою за рахунок Державного бюджету і в порядку, передбаченому законом (ст. 130 КПК України).

Необхідно зазначити, що завдана незаконними діями шкода відшкодується згідно з нормами: Цивільного кодексу України, Порядком виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ, затвердженим постановою КМУ від 03.08.2011 р. № 845, Постанови Пленуму Верховного Суду України „Про практику розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди”, „Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди”, Положення про застосування Закону України „Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду”, затвердженого наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України.

Положення ЦК України встановлюють перелік випадків, а ЗУ „Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду” від 01 грудня 1994 року – порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду [6]. Водночас, необхідно було б доповнити положення Закону України від 1 грудня 1994 року нормою, що передбачала б право регресної вимоги з боку держави до службових осіб правоохоронних органів, які є за-

подіювачами шкоди, у разі засудження їх до кримінальної відповідальності за такі дії [4].

У відповідності до ст.1 цього Закону [7], підлягає відшкодуванню шкода, завдана особі з огляду:

1) незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

2) незаконного застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу;

3) незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства.

Виходячи із зазначеного, О. Савенков поділяє усі правові норми, що забезпечують відшкодування особі моральної шкоди, на дві групи, застосування яких спрямоване на: 1) компенсацію моральної шкоди у грошовій формі; 2) нематеріальне усунення моральної шкоди [11, 120].

Матеріальне відшкодування моральної шкоди спрямоване на компенсацію душевних та фізичних страждань, яких особа зазнала у зв'язку із незаконними діями правоохоронців щодо неї. У цьому контексті важливою є наявність чіткого законодавчого визначення поняття "моральна шкода", яке б уніфікувало судову практику у справах про відшкодування моральної шкоди та забезпечило її адекватну компенсацію.

Завдана шкода у зв'язку з вищевказаними діями і рішеннями, незалежно від вини посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудового слідства, а також органів прокуратури та суду, відшкодовується в повному об'ємі:

1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій;

майно (у тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, і дохід, який він не отримав згідно з цією часткою, інші цінності);

2) майно, конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;

3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;

4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги;

5) моральна шкода.

У випадку виникнення права на відшкодування шкоди орган, що проводить оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор чи суддя зобов'язані роз'яснити потерпілій стороні порядок відшкодування завданої шкоди і відновлення її порушених прав. При цьому необхідно вказати, що право на відшкодування шкоди виникає у випадку закриття кримінального провадження на основі закону про амністію чи акту про її помилування [8].

Право на відшкодування шкоди не виникає тоді, коли особа в процесі досудового розслідування чи судового розгляду, шляхом самообмови протидіяла з'ясуванню дійсних обставин і тим самим сприяла незаконним діям і винесенню таких рішень (ч.4 ст.1176 ЦК України).

Але, при прийнятті ЦК України та внесенні змін до ст.1176 ЦК України у 2005 р. законодавець не виявив належної уваги до ст. 56 Конституції України, адже будь-які особливості відповідальності за шкоду, заподіяну органами дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, що обмежують право на її відшкодування, суперечать ст. 56 Конституції, а будь-які особливості порядку відшкодування частково суперечать Конституції, а в решті – позбавлені будь-якої доцільності [14].

Право на відшкодування шкоди виникає в таких випадках:

1) постановлення виправдувального вироку суду;

1-1) встановлення в обвинувальному вирокі суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про повернення справи на новий судовий розгляд) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;

2) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпання можливостей їх отримання.

Відновлення честі та гідності реабілітованої особи є наслідком заподіяння моральної шкоди шляхом повідомлення про притягнення особи до кримінальної відповідальності (підозру у вчиненні кримінального правопорушення), яке зроблене у засобах масової інформації. У випадках, коли в подальшому щодо громадянина буде винесений виправдувальний вирок чи закрито кримінальне провадження за реабілітуючими обставинами, вищезазначене повідомлення буде кваліфікуватися як таке, що істотно підриває суспільну думку про особу і, відповідно, завдає їй шкоду немайнового характеру [12, 111].

Процес оскарження постанови про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування чи прокуратури, передбачає собою, на вибір громадянина, подачу заяви до суду по місцю проживання чи по місцю знаходження відповідного органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування чи прокуратури. Сторони в цих справах звільняються від сплати судових зборів [15].

Особливостями розгляду судами справ про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, досудового розслідування, прокуратури і суду, викликають підвищений науковий інтерес [3; 4], оскільки спори про відшкодування такої шкоди досить часто є предметом судового розгляду, але при цьому ні закон, ні судова практика не містять чіткої відповіді, хто є належним відповідачем у даному процесі. Так, по даним судової статистики, по 60% справ про відшкодування шкоди завданої незаконними діями органів дізнання, досудового розслідування, прокуратури і суду позов задовольняється в повному обсязі.

І все ж, потрібно відмітити, що ні ЗУ „Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду”, ні КПК України, ні інші норми не визначають обов'язку в роз'ясненні права на відшкодування шкоди на ранніх стадіях процесу, тобто своєчасного роз'яснення прав підозрюваному і обвинуваченому.

Виправдана особа може скористатися правом на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями посадових осіб під час здійснення необґрунтованої обвинувальної діяльності у сфері кримінального судового провадження, у випадку повідомлення і самого знання про це право. Законодавство хоч і вказує на обов'язок роз'яснення порядку поновлення її прав, але не визначає процедуру, форму та час, коли це необхідно здійснити.

Висновок

Аналізуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що питання щодо відшкодування шкоди незаконними діями або бездіяльністю правоохоронних органів та суду досить актуальне на сьогоднішній день, оскільки відбувається постійний контакт між громадянами та правоохоронними органами. Відшкодування шкоди повинно мати чіткіше розроблену процесуальну форму стосовно конкретних дій органу, що її заподіяв. Необхідно вдосконалювати не тільки порядок проведення дій з відшкодування майнової і моральної

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовано актуальні проблеми компенсації шкоди, завданої незаконними діями службових осіб дізнання та досудового слідства у системі ОВС України, галузевої природи цих правовідносин, досліджено конкретні проблеми та перспективи розвитку інституту відшкодування такої шкоди. Наведено рекомендації щодо удосконалення законодавчої регламентації та компенсації шкоди

SUMMARY

In the article founded actual problems of compensation for injury that was perpetrated by illegal actions of officials inquiry and prejudicial inquiry in the system of ATS of Ukraine, sectorial approach of legal relationship, investigated the specific problems and prospects of the institute compensation for injury. Recommendations as to improvement for legislation of regulation and compensation for injury are proposed.

шкоди, тобто законодавства, а й виділяти значні фінансові ресурси на вдосконалення організації й діяльності органів судової влади.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.

2. Баулін О. В. Методика визначення особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ // Актуальні проблеми цивільного права і процесу: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Вип. 1 / Від. ред. Д. Х. Валєєв, М. Ю. Челишев. – М.: Статут, 2006. – С. 244-249.

3. Протас І. Б. Проблеми судового захисту прав і інтересів громадян у зв'язку з заподіянням їм шкоди незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду: Автореф. дис... канд. юрид. наук / І. Б. Протас; Ун-т внутр. справ. – Х., 2000. – 20 с. – укр.

4. Ніжинська І. С. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями службових осіб дізнання і досудового слідства в системі органів внутрішніх справ України: Автореф. дис... канд. юрид. наук / І. С. Ніжинська; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2003. – 16 с. – укр.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012р. // ВВР. – 2013. – №9-10. – Ст. 88.

6. Мироненко В.П., Ананченко В.В.- Юрид. наука.-2012 -№4 -44-51.

7. Про порядок відшкодування шкоди,

завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994р. // ВВР. – 1995. – №1. –Ст. 1

8. Тімуш І.С. //Юрид.наука: наук. юрид. журн. – 2012- №12-с-102-107.

9. Марущак Н. Про необхідність нового порядку відшкодування моральної шкоди, завданої особі незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду // Підприємство, господарство і право. – 2008. – №5. – С. 129-132.

10. Попов Г. В. Окремі питання відшкодування шкоди завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду // Економіка, фінанси, право. – 2007. – №1. – С. 29-34.

11. Савенков О. Форми відшкодування моральної шкоди, заподіяної особі незаконними засудженням // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – №4. – С. 119-123.

12. Стеценко Ю. Особливості відшкодування шкоди, завданої особистим немайновим правам особи під час розслідування злочину // Персонал. – 2008. – №3-4. –С. 110-114.

13. Фролов М.М. Відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ

України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Фролов М.М.– Київ, 2003.– 19 с.

14. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: У 2 т. Т. 2 / Відп. ред. В.Г. Ротань.– Х.: Фактор, 2010.– 784 с.